

Sinop Balatlar Kilisesi Örnekleri Işığında Erken Bizans Dönemi Mozaiklerindeki Kuş Figürlerinin İkonografisi

Iconography of Bird Figures in Early Byzantine Periods Mosaics in the Light of the Sinop Balatlar Church

Ozan HETTO*

(Received 28 September 2022, accepted after revision 09 August 2023)

Öz

Bu çalışmanın konusunu Sinop Balatlar Kilisesi Kazısında açığa çıkarılan adak mozaiklerinde görülen kuş figürleri ve ikonografileri oluşturmaktadır. 2016-2021 yılları arasında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkarılan 10 farklı panodan oluşan Balatlar mozaikleri Yunanca yazıtlarından da anlaşıldığı üzere belli kişilerin adakları için yapılmıştır. Bulunduğu mekan ve yapılış gayesi bu mozaiklerin ikonografilerinin şekillenmesinde en önemli kilit noktasını oluşturmaktadır. Paganizm etkilerinden sıyrılarak Hristiyan bir kimlik kazanmayı hedefleyen erken Bizans mozaik sanatının tümünde olduğu gibi Balatlar Kilisesi mozaiklerinde de sadeleşme ve geometrik formlar içerisinde sınırlandırılmış alanlarda figürlerin tasvir edildiği görülmektedir. Kuş figürü dışında herhangi bir figüratif süsleme ile karşılaşmayan Balatlar mozaik örneklerinde 10 farklı cinsten 42 kuş figürünün tasvir edildiği görülür. Kartal, güvercin, keklik, horoz/tavuk, kumru, papağan, leylek, ördek ve çeşitli ötücü kuşların yer aldığı mozaiklerde bu figürlerin tek başlarına ya da birlikte tasvir edildikleri kompozisyona göre çeşitli ikonografik anlamlara geldikleri görülmektedir.

Bilindiği üzere dünya sanat tarihi içerisinde pek çok farklı anlam ile özdeşleştirilen kuş figürleri her dönemde olduğu gibi Hristiyan sanatında da farklı kimi özellikleri doğrultusunda çeşitli anlamlar kazanmış sembolik figürlerdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Balatlar Kilisesi Mozaiklerinde karşımıza çıkan kuş figürlerinin cinslerini tayin ederek ikonografilerini tarihsel gelişimle birleştirerek Tevrat ve İncil temelli ikonografik yorumlarını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Sinop Balatlar Kilisesi, Erken Bizans mozaik sanatı, kuş figürleri, Hristiyan ikonografisi.

Abstract

The subject of this study is the bird figures and iconographies seen in the votive mosaics unearthed during the Sinop Balatlar Church Excavation. Balatlar mosaics, consisting of 10 different panels, which were unearthed as a result of the excavations carried out between 2016-2021, were made for the vows of certain people, as understood from the Greek inscriptions. The place where it is located and the purpose of its construction constitute the most important key point in shaping the iconography of these mosaics. As in all of the early Byzantine mosaic art, which aims to gain a Christian identity by getting rid of the effects of paganism, it is seen that the figures are depicted in the restricted areas within the simplification and geometric forms in the mosaics of the Balatlar Church. It is seen that 42 birds figures from 10 different species are depicted in Balatlar mosaic samples, which do not encounter any figurative ornaments other than the bird figure. In the mosaics in which eagles, pigeons, partridges, roosters/chickens, doves, parrots, storks, ducks, and various songbirds take

* Ozan Hetto, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sinop Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Sinop, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-7503-3865>. E-posta: ozanhetto@hotmail.com

Bu çalışma tarafından 2021 yılında hazırlanmış olan "Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı Erken Bizans dönemi Mozaiklerinin İkonografisi" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

In this study was produced from my master's thesis titled "Iconography of Early Byzantine Period Mosaics of Sinop Balatlar Church Excavation" prepared in 2021.

place, it is seen that these figures have various iconographic meanings depending on the composition in which they are depicted alone or together.

As it is known, bird figures, which are identified with many different meanings in world art history, are symbolic figures that have gained various meanings in line with some of their different characteristics in Christian art, as in every period. The aim of the study is to determine the types of bird figures in the Balatlar Church Mosaics and to identify the Torah and Bible-based iconographic interpretations by combining their iconography with historical development.

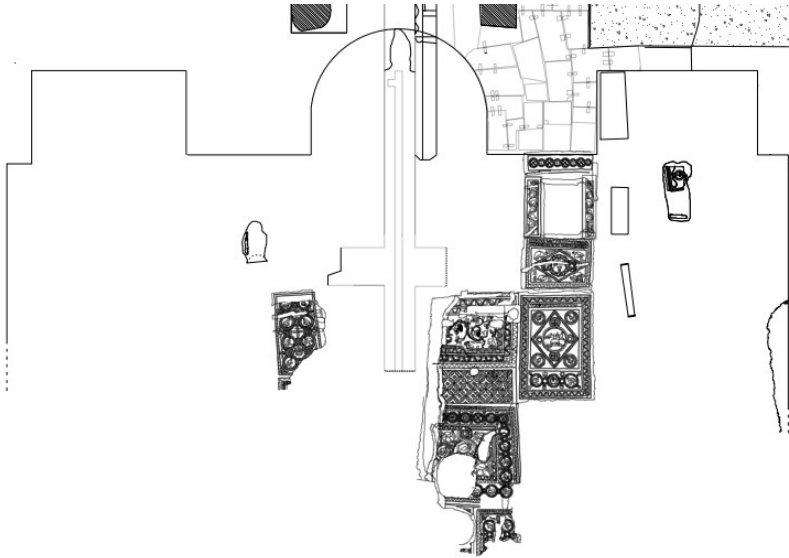
Keywords: Sinop Balatlar Church, Early Byzantine mosaic art, bird figures, Christian iconography.

Giriş

İS 1. yüzyılda havari Andreas tarafından Sinop halkına tebliğ edilen Hristiyanlığın 4. yüzyılda Roma topraklarında yaygın bir inanç haline gelmesiyle Sinop'un Hristiyan bir Geç Antik Çağ kenti silüetine büründüğü görülmektedir (Delaney 1960; Koçak 2003: 708-709; Hetto 2021: 13). Bu dönemde bir taraftan Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yoğun imar faaliyetleri yürütülürken bir taraftan da pagan dönem yapılarında yeni inanca uygun olarak çeşitli işlev değişiklikleri yaşanmıştır. Bizans coğrafyasının pek çok farklı yerinde görülen bu dönüşümler Sinop'ta da Balatlar Kilisesi örneği özelinde temsil edilmektedir.

2010 yılından bu yana Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda yapının İS 2. yüzyılda bir imparatorluk hamamı olarak inşa edildiği, İS 5. yüzyılın hemen başlarında kilise işlevi kazandırıldığı ve su işlevinin tamamen sona erdirildiği tespit edilmiştir¹. Hâlihazırda bir hamam olarak kullanımdayken bir anda kilise işlevi kazandırılarak tamamen su işlevine son verilmesi yapının erken dönemde dini kimliklerle bağlantılı bir yer olabileceğini düşündürmektedir. Kazılar neticesinde açığa çıkarılan mekânlar, adak mozaikleri ve gömüler bu alanın ayrıcalıklı bir kesimin gömülmesi için ayrılmış bir hazire, ibadet mekânı ve ziyaretgah özelliği taşıyan kentin inanç hayatında önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla hamamdan kiliseye dönüştürülen bu yapının erken dönemde Hristiyanlığı tebliğ eden Havari Andreas veya kentin önemli dini kimliklerinden biri olan Aziz Phocas'ın yaşam hikâyesiyle bir bağlantısı olabilir (Hetto 2021: 14; Köroğlu vd. 2021: 79).

Çalışmamızın konusunu oluşturan mozaikler yapının hamam döneminde frigidarium olarak kullanılan, İS 5. yüzyılda nekhorion işlevli, ana kilinin nartheksi olacak şekilde düzenlenmiş mekânda 2016-2017-2018-2019-2021 yılı kazı sezonlarında tümüyle kazılarak açığa çıkarılan on farklı panodan oluşmaktadır (Köroğlu - Tok 2018: 122-123) (Hetto 2021: 68-159) (Çiz. 1). Opus

Çizim 1
Balatlar Kilisesi Frigidarium Mekânı *in situ* Adak Mozaiklerinin Plan Üzerinde Gösterimi, 2019 (Hetto 2021: 264).

1 Kazı çalışmaları hakkında bilgi için bkz. (Köroğlu vd. 2021; Köroğlu - Güngör Alper 2015).

Tesselatum tekniğinde yapılmış olan bu mozaik örnekleri üzerlerinde yer alan yunanca yazıtlardan da anlaşıldığı üzere belli kişilerin adakları için yapılmıştır. Mozaiklerin yapılma gayesi olarak bu adak işlevinin biliniyor olması ve yer aldığı mekânın işlevi mozaiklerin ikonografik özelliklerini irdelerken önemli bir temellendirme oluşturmaktadır. Geometrik, bitkisel ve figüratif süslemelere sahip olan mozaiklerde kuş figürleri dışında başka herhangi bir figüratif süslemeye rastlanmamaktadır (Hetto 2021: 68). Çalışmamızda Balatlar Kilisesi mozaiklerinin ana temasını oluşturan kuş figürlerinin ikonografileri üzerinden Bizans'ta kuş tasvirlerinin varlıkları ve anlamları üzerine bir ikonografi çalışması yapılacaktır.

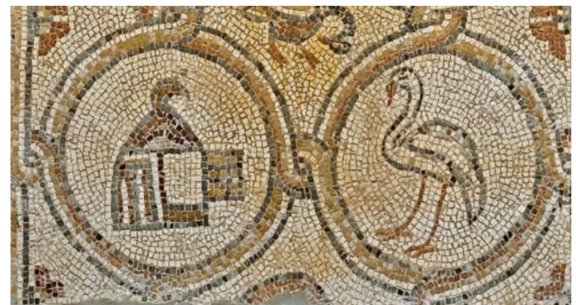
Bizans Sanatında Kuş Figürlerinin İkonografisi

Türk Dil Kurumuna göre “yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı” olarak tanımlanan kuşlar dünya sanat tarihi içerisinde pek çok uygarlıkta farklı kimi özellikleri dolayısıyla ikonografik yorumlar kazanmış sembolik figürlerdir. Hristiyan sanatında da özellikle Tevrat ve İncil temelli bir ikonografi kazanan kuşlar Bizans döneminde pek çok farklı amaçla tasvir sanatlarında kendine yer bulmuştur. Bizans sanatında görülen kuş figürlerini bu bağlamda değerlendirdiğimizde tasvir edildikleri yerlere ve anlamlarına göre farklı gruplar içerisinde incelememiz mümkündür.

Kuşlar bu bağlamda din doğrultusunda gelişen sanat eserlerinin pek çoğunda Ruh sembolizmi ile karşımıza çıkmaktadır. Cins özelliklerine göre çeşitli özel anlamlarda üstlendikleri görülmektedir. Bu bağlamda kuşlar melekler gibi düşüncenin, hayal gücünün ve manevi süreçlerin hızlılığının birer sembolü olarak tasvirlerde öteki dünya ile ilişkilendirilmiştir (Cirlot 2001: 28). Tek başlarına ya da pek çok farklı cinsin bir arada tasvirine yer veren kompozisyonlarda karşılaştığımız kuş figürleri tasvir edilmiş biçimine göre de pek çok anlam kazanmıştır. Örneğin Ortadoğu'daki Erken Bizans dönemi döşeme mozaiklerinde sıklıkla karşılaştığımız kuş kafesi ve kuş betimlemelerinde, kuş figürünün yine ruhu temsil ettiği, ancak yanına eklenen kafes detayıyla birlikte ruhu hapseden beden de ikonografiye eklendiği görülmektedir (Hélou 2019: 187-189) (Res. 1a-b). Bunun yanında kuş figürleri refrigerium gibi sahnelerde

a

b

c

d

Resim 1

(a) Ürdün Madaba, 6. yüzyıl (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Byzantine_Metaphor_For_The_Soul_and_Death.jpg) (b) Musée de Beiteddine de Bulunan Jiye Kilisesi (Hélou 2019) (c) Lübnan Khân Khaldé Kilisesi Mozaikleri (Hélou 2019: fig. 56) (d) Ravenna, Piskopos Theodoros'un Lahti (<https://thevcs.org/bodily-resurrection/life-latent-death>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

genel anlamıyla ruh sembolizminden çıkarak İsa'ya iman ederek ölümsüzlüğü yudumlayan ve ferahlayan inanan insanları temsil ettiği görülmektedir (Goff 1984: 47; Hetto vd. 2022: 207) (Res. 1c-d).

Ruh sembolizmi dışında kuşların Hristiyan ve Bizans sanatı içerisinde büründüğü diğer bir yorum ise çeşitli dini kimliklerin atribüleri olarak tasvirlerde yer almalarıdır. Bu ikonografik anlamlandırmanın oluşumunda Hristiyan sanatının temelini oluşturan İncil ve Tevrat anlatılarının büyük önemi vardır. Örneğin İsa'nın Vaftizi anlatısında² kutsal ruhun beyaz güvercin olarak görünmesi bu kuşu tanrının sembolü haline getirirken kartalın çeşitli özellikleri İsa ile özdeşleştirilerek bu sembolizm içerisinde tasvirlerde yer bulmasına olanak sağlamıştır (Res. 2a-b-c).

a

b

c

d

Resim 2

(a) Ravenna Arian Vaftizhanesi (<http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=IT31-5-10.jpg>) (b) Ürdün Uyun Musa Vadisi Rahip Thomas Kilisesi (Piccirillo 1993: 185) (c) Yuhanna'nın Kartal Biçimindeki Simgesi, Egmond Gospels, Fol.161 "Manuscripts", (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/Egmond_Gospels_-_76_F_1_-_161v.jpg) (d) Amulet (<https://art.thewalters.org/detail/22369/amuletic-pendant/>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Bunların yanında Bizans döneminde kuşlar kimi büyü ve tılsımlarda da çeşitli uzuvlarıyla bir enstrüman olmakla birlikte pek çok zaman tasvir olarak tercih edildikleri görülmektedir. (Greenheld 1995: 132). Bu bağlamda kem göze saldıran ibis kuşu tasvirlerinde olduğu gibi nazara karşı yapılan muskalarda koruyucu anlam üstlenmenin yanında kuşların bedensel özellikleri dolayısıyla tasvirlerde tercih edilmelerine neden olmuştur (Res. 2d). Örneğin ibis kuşunun taşı bile öğütebilen mide yapısı Bizans halkının midelerinden duydukları rahatsızlıklarda ibis kuşu tasvirleri yer alan çeşitli tılsımlar takarak tasvir edilen kuşunki kadar sağlam bir mideye kavuşma temennisinde buldukları ve koruyucu bir anlam atfettikleri anlaşılmaktadır (Foskolou 2014: 342; Spier 2014: 46; Köroğlu 2019: 416-417). Ayrıca Konstantinopolis Patriği Ioannes Chrysostomos kuş seslerine dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir (Dickie 1995: 29). Bu bağlamda Yahuda İskariot'un ihaneti ile özdeşleştirilen kuş çığlıkları kötü

² "İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhunu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü" Matta 3:16. Markos 1:9. Yuhanna 1:32.

konuşma ile bağdaştırılmıştır. Koruyucu anlamlarının yanında evlilik veya aşk ile ilişkilendirilen tılsımlarda da kuşlar sıklıkla tercih edilmiştir. Örneğin bir aşk büyüsünde bir kuşun kalbinin pişirilerek yedirilmesi, karşı tarafa yapılan ve en yaygın bilinen bağlama büyülerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Walker 2002: 63). Bunun yanında özellikle evlilik takılarında betimlenen halleriyle kuşlar yaşanacak olan birlikteliğin ferah ve saadet dolu geçmesi temennisini içermektedirler³ (Res. 3a).

Resim 3

(a) Hilal Biçimli Altın Küpe, Erken Bizans (https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_AF-347) (b) Roma, Trastevere, Santa Maria Bazilikası, İsa'nın Tapınağa Taktimi (<https://www.sanatinyolculugu.com/hiristiyan-sanatinda-12-yortu-gunu/>) (c) Solidus, Philippicus Bardanes, (<https://www.moneymuseum.com/en/coins?&id=253>) (d) Bizans Kurşun Mühür (<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3808&lot=655>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Bunların dışında kuş figürleri sunu anlamıyla da özellikle din doğrultusunda gelişen sanat eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Tevrat temelli oluşan bu ikonografinin Hristiyan inancı içerisinde önemini koruduğu ve özellikle arınma kavramı içerisinde değerlendirilerek anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır. Tevrat'tan seçilen konular içerisinde “*RAB’bin Avrama’a Vaadi ve Avram’ın Sunağı*” isimli konulu sahnede belirtildiği gibi tapınağa yakmalık bir sunu olarak bir çift kuş takdimi görülmektedir (Kaplan 2017a: 130; Kaplan 2017b: 135-143; Korucu Yağız 2019: 577). İncil konulu sahnelerden “*İsa’nın Tapınağa Takdimi*” gibi sahnelerde de kuş sunularına yer verilmiştir (Res. 3b) Bu Takdim sahnelerinde genellikle Meryem’in hemen arkasında yer alan Yusuf’un elinde veya tam tersi olarak Yusuf’un arkasında yer alan Meryem’in elinde bir çift kuş figürü tasvir edilmektedir⁴ (Shorr 1946: 17-32; Hodne 2009: 161).

Dini ikonografinin tamamen dışında tamamıyla ananevi gelenekler doğrultusunda kuş figürlerinin Bizans medeniyeti boyunca sikkeler, mühürler vb. objelerde siyasi semboller olarak da varlığını görmemiz mümkündür. Bu siyasi objeler üzerindeki kuşlar tamamıyla diğer tasvirlerdeki ikonografik yorumlardan ayrılarak siyaset ve hükümranlık alametleri olarak anlam kazanmışlardır. Bu

3 Bu konuda Köroğlu bu evlilik takıları üzerinde tasvir edilen özellikle Refrigerium gibi sahneler için “*yarı cennete benzer bir mutluluk hali*” tanımlamasını yapmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Köroğlu 2023: 170.

4 Takdim konulu sahneler hakkında ayrıntılı bilgi için de ayrıca bk. Key 2020.

bağlamda sadece kuşların doğal görüntüleri değil fantastik özellikleriyle örneğin çift başlı kartal gibi kuş tasvirlerinin betimlendiği de görülmektedir. Bu figürler örneğin sikkelerde imparatorluk sembolü olarak yer alırken belli dönemlerde sikkeler üzerine darp edilen konturmark damgalarında da idari semboller olarak yer bulmuşlardır. Bunun dışında Bizans Dönemi imparator tasvirlerinde özellikle sikkelerde kimi zaman kartal imparatorun tuttuğu asanın üzerinde bir hükümrânlık alameti olarak da tasvir edilmiştir (Woods 2015: 927-945) (Res. 3c-d).

Genel olarak değerlendirildiğinde kuş tasvirleri kendi içerisinde çeşitli anlamlar içerdikleri gibi beraberinde tasvir edilen figür ya da nesneyle birlikte farklı ikonografik anlamlar da kazanmaktadır. Tabii bu ikonografik anlamların oluşumunda kuşların yaşam şekli ve doğal özellikleri de etkili olmuştur. Örneğin kartalın yırtıcılığı, papağanın taklit yeteneği veya kumrunun sadakati ikonografi içerisinde bu özellikler bağlamında anlamların şekillenmesine olanak sağlamıştır. Göksel hiyerarşi ve kuşlar arasında oluşan fiziki yönler kimi kuş figürlerinin ikonografik yorumlarına da etki etmiştir. Örneğin yüksekte uçan kuşlar manevi dünya ile özdeşleştirilerek dini kimliklere ya da idari kişileştirmeler olarak sanatta yer bulurken, alçak uçan kuşlar dünyevilik ile özdeşleştirilerek faniliğin sembolleri haline dönüşmüştür (Cirlot 2001: 28). Dolayısıyla kuşların Bizans döneminde ikonografilerinin oluşumunda iki farklı yön ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kuşların kendi fiziki özellikleri ve davranış biçimleridir. İkincisi ise İncil veya Tevrat gibi kutsal kitaplarda ya da ananevi gelenekle birlikte anlam kazanan kimi kuş cinslerinin Greko-Romen gelenekle harmanlanarak anlamlandırılmalarıyla oluşan ikonografileridir. Bu bağlamda kuş figürlerinin ikonografisi bu iki etmenin harmanlanmış bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Balatlar Kilisesi Erken Bizans Mozaiklerinde Yer Alan Kuş Figürlerinin İkonografisi

Çalışmamızın konusunu oluşturan Balatlar Kilisesi Kazısında açığa çıkarılan mozaik buluntularında 10 farklı cinsten 42 kuş figürünün tasvir edildiği görülür. (Res. 4-5) Kuşlar kompozisyonların ana konularını oluşturmanın yanında

Resim 4
Balatlar Kilisesi Mozaikleri Genel Görünüm, Güney Yarı.

Resim 5
Balatlar Kilisesi Mozaikleri Genel Görünüm, Kuzey Yarı.

dekoratif olarak çerçeve bantları veya madalyonlara yerleştirilmişlerdir. Kartal, güvercin, keklik, saz horozu/tavuğu, kumru, papağan, leylek, ördek, turna ve çeşitli ötücü kuşların yer aldığı mozaiklerde bu figürlerin tek başlarına ya da birlikte tasvir edildikleri kompozisyona göre çeşitli ikonografik anlamlara geldikleri görülmektedir.

Kartal

Balatlar Kilisesi mozaik buluntuları içerisinde kartal figürü I Nolu Mozaik panonun merkezinde madalyon içerisinde kanatlarını iki yana açmış olarak betimlenmiştir. (Res. 6a) Mozaiklerde tasvir edilen kuş cinsleri çok kez tekrar edilmesine rağmen kartal sadece bir defa tasvir edilmiştir.

Resim 6

(a) Balatlar Kilisesi Kartal Figürü, (Ozan Hetto Arşivi) (b) Antalya Müzesi, Caravalla Heykeli Kıyafet Detayındaki Kartal Figürü (Ozan Hetto Arşivi) (c) MÖ 5. Yüzyıl, Gümüş Decadrachm (<https://www.bridgemanimages.com/en-US/noartistknown/silver-decadrachm-minted-in-agrigento-depicting-eagle-verso-greek-coins-5th-century-bc/nomedium/asset/915884>) (d) Güneş Tanrısı Olarak Kartal Figürü; Tausert Setnakht Krallar Vadisinde Yer Alan Mısır Tanrıları Ra ve Maat (<https://www.bodyandsoulapothecary.com/blog/maat-aquarian-new-moon>) (Erişim Tarihi 09.08.2023).

a

b

c

d

İnsanlık tarihi içerisinde kurulan medeniyetlerin neredeyse tamamında kutsal sayılan bu kuş pek çok defa ilahi bir kavram olarak düşünülmüştür (Gezgin 2014: 114-118). Hayvanlar için yapılan statü belirlemede aslan yeryüzünün hâkim gücü ve hayvanların kralı olarak düşünülmüş, kartal ise gökyüzünün tek hâkimi olarak kabul görmüştür. Kuşlar içerisinde en yükseğe uçabilme yetisi, hırsı ve yırtıcılığı gibi özellikleri bu kuşun mitoloji ve dinler tarihi içerisinde güç ve savaş tanrılarının sembolü olarak anlam kazanmasına neden olmuştur (Cirlot 2001: 91). Bunun dışında çeşitli aralıklarla tüylerini dökmesi gençlik, yeniden doğuş gibi kartala çeşitli ikonografik anlamlar da kazandırmıştır (Ferguson 1973: 17).

Kartal bunun dışında dinler tarihi içerisinde sıklıkla gün ve güneş ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle güneşe tapınma inancı içerisinde önemli sembol figürlerden biri haline gelmesi yanında güneş ile ilişkilendirilen tanrıların da alamet figürü olarak birçok sanat eserinde yer bulmuştur. Hayvan mücadele sahnelerinde iyiliğin kötülüğe karşı zaferinin bir betimlemesi olarak da kartal sıklıkla tasvir edilmiştir (Res. 6b-c-d).

Hristiyanlıkla birlikte özellikle Bizans döneminde kartal dini ikonografi dışında ağırlıklı siyasi bir sembol olarak kullanılmıştır. Dini tasvirlerde ise kartalın en çok karşılaşılan yorumu İsa ile özdeşleştirilmesidir. Örneğin kartalın gün ve güneş ile ilişkilendirilmesi, gözünü kırpmaksızın güneşe bakabilmesi Tanrının göz kamaştırıcı ihtişamına bakabilen Mesih olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Collins 1913: 32). Ayrıca kartalın göklerde süzülürken sulardaki balıklara doğru hamle yapması “*Bu dünya denizinden insan ruhlarını yakalamak (tutmak) için dünyaya gelen Mesih*” olarak yorumlanmaktadır (Collins 1913: 32). Antik dönemden itibaren mistik gücün sembolü olarak yorumlanan bu kuş, Hristiyanlıkla birlikte yaygın olarak bu bağlamda ilahi elçi anlamı kazanmıştır (Bruce 2008: 63). Hristiyan teolojisinde ve ikonografisinde cesaret, inanç, tefekkür ve erdem sembolü olarak görülen kartal aynı zamanda manevi gerçeklik için maddi dünyanın üzerine çıkmayı temsil etmektedir (Ferguson 1973:17; Bruce 2008: 63).

Tüm erdemleri ve özellikleriyle İsa olarak yorumlanan kartal ana temada sonsuzluğun ve dirilişin bir sembolü olarak varlık göstermektedir (Hélou 2019:176). İsa'nın sembolü olarak özellikle dini mekânlarda tasvir edilen kanatlarını iki yana açmış kartal figürlerinde kanatlarının iki yanında ‘A’ ve ‘ω’ harfleri ya da haç tasvirleri yer almaktadır. Bu iki harf Yunan alfabesinin ilk ve son harfleri olması dolayısıyla ikonografik yorumunda başlangıç ve bitiş yani sonsuzluk anlamı katmaktadır (Habas 2014:137) (Res. 2b). Neredeyse bütün çok tanrılı dinlerde tanrıların sembolü olan bu kuş Bizans Hristiyan ikonografisinde de İsa'nın yanında aynı zamanda tanrı ile de bağdaştırılmıştır. Kimi zaman tanrının bir belirimi olarak da tasvirlerde yer almıştır⁵. Bunun yanında Konstantinopolis Patriği Nikephoros'un rüya tabirnamesinde kartal “*Tanrının Meleği*” olarak yorumlanmaktadır (Oberhelman 2019: 124). Aslında bu melek yorumu Bizans toplumunda 6. yüzyıldan sonra gelişen bir kavram olarak görülmektedir. Kilisesinin reddettiği melekler doktrini içerisinde kartal da bu doktrinin sembol figürlerinden biri olarak yer almıştır. Bunların dışında Hristiyan ikonografisinde ve tasvir sanatlarında kartal aynı zamanda dört İncil yazarından Yuhanna (Ioannes Evangelist) ile de özdeşleştirilmiştir (Res. 2c).

Tüm bu kutsal kişilerle özdeşleştirilmenin yanında özellikle doğu kültürlerinde Kartala ruhları cennete taşıyan aracı rolü verilmiş ve kartal pek çok kez psikopompos⁶ olarak nitelendirilmiştir (Grimal 1997: 287). Özellikle gömü mekânlarında kanatlarını iki yana açmış kartal betimlemesi uçuşun başlangıcının habercisi sembolizmiyle ruhların cennete gidişinin müjdecisi rolündedir (Habas 2014: 149). Apokrif kaynaklı bir anlatı olan Thomas'ın işlerinde Kartal ruhların lideri olarak anlatılmaktadır. Hristiyanlıkta da psikopompos rolünü devam ettiren kartal ruhlara önderlik eden Mesih'in sembolü olarak ilahi cennetsel dünyanın kapılarını açar (Habas 2014: 150).

Balatlar Kilisesi mozaiklerindeki kartal figürü de dini ikonografi içerisinde gelişen İsa'nın sembolü ve psikopompos olarak karşımıza çıkmaktadır (Res. 6a). Kanatlarını iki yana açmış olarak betimlenen kartal bu eylemiyle birlikte üstün bir güç olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Sanatta sıklıkla karşılaşılan bu iki yana kanatlarını açmış olan kartal ya da farklı cinslerdeki kuş figürleri ikonografik olarak zafer ve üstünlükle özdeşleştirilmektedir (Hélou 2019:

5 Kartalın tanrı ile özdeşleştirilmesi aslında İncil ve Tevrat metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Tevrat'ta “*Musa Tanrı'nın huzuruna çıktı. RAB dağdan kendisine seslendi: Yakup soyuna, İsrail halkına şöyle diyeceksin: Mısırlılara ne yaptığımı, sizi nasıl kartal kanatları üzerinde taşıyarak yanıma getirdiğimi gördünüz.*” (Mısırdan Çıkış 19:3-4) şeklinde geçen ifade ile tanrı kendini direkt olarak kartal ile ilişkilendirmektedir.

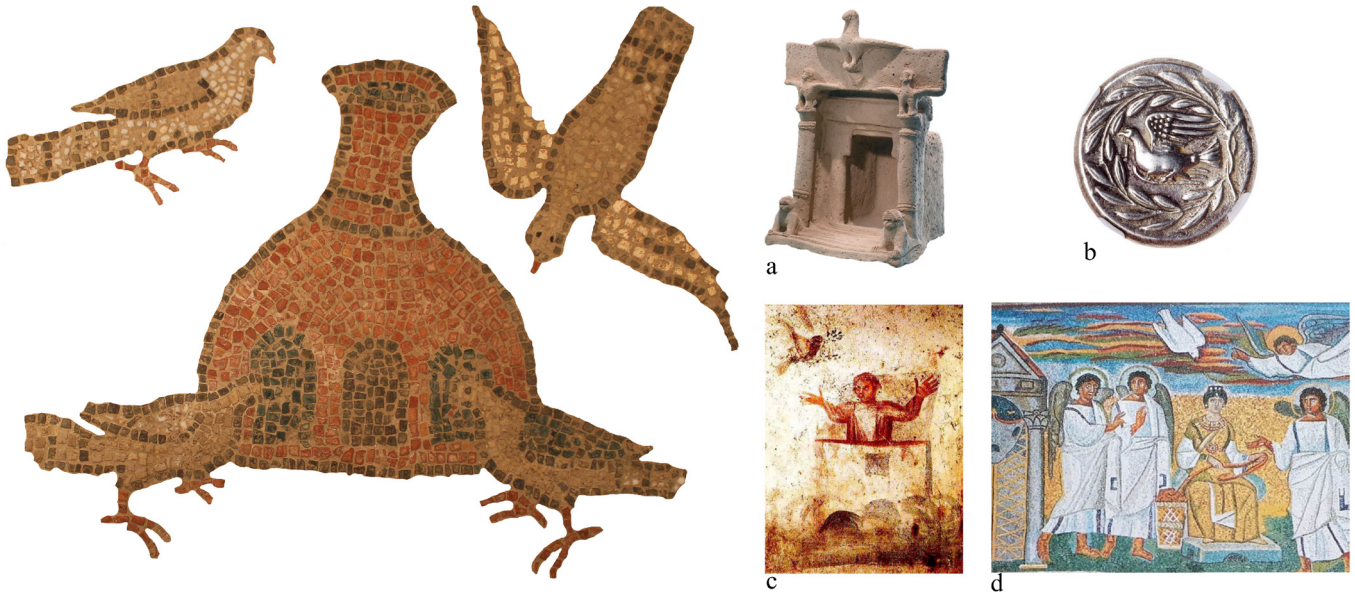
6 Psikopompos (Yunanca ψυχοπομπός) “ruhların rehberi”.

186). Figürün beyaz bir fon üzerinde tasvir edilmesi figürün cennete bulunan bir varlık olduğunu göstermektedir. Cennetin eşit iklimini vurgulamak için Hristiyan sanatında ağırlıklı olarak beyaz fon kullanımı söz konusudur (Maguire 2002: 24). Dolayısıyla Balatlar Kilisesi mozaiklerinde tasvir edilen kartal figürünün arka fonunun bilinçli olarak ikonografik bir yorum bağlamında tercih edildiği düşünülebilir. Bu fon ve figürün duruşundaki anlam ile birlikte tasvir edilen kartalın aslında öteki dünyada egemen olan bir güç olduğu vurgusunun yapılmaktadır. Frigidairum mekânına Bizans döneminde eklenen bu gömü şapelinde mezarların üzerini kapladığı anlaşılan mozaik örneklerinde bu şekilde bir cennet vurgusu yapılmış olması mümkündür. Bu bağlamda İsa ve Tanrı ile ilişkilendirilebileceği gibi erken dönemlerden itibaren kartala yüklenen psikopompos ikonografisi de bu örneğin yorumunda önemli bir yere sahiptir.

Güvercin

Balatlar Kilisesi mozaiklerinde güvercin figürü II Nolu Mozaik panoda iki defa, (Res. 7) V Nolu Mozaik panoda bir defa ve VIII Nolu Mozaik panoda üç defa olmak üzere toplamda altı farklı şekilde tasvir edilmiştir (Res. 8). Kompozisyonların kimi zaman ana konusunun bir parçası olarak verilen bu kuş türünün kimi zamanda çerçeve bantları içerisindeki madalyonlarda tasvir edildikleri izlenmektedir.

Resim 7
Balatlar Kilisesi Pelagia Panosu Merkezi Kompozisyon.

Resim 8
Balatlar Kilisesi Kazısı Mozaikleri Güvercin Figürleri (a) II Nolu Mozaik Pano (b) VIII Nolu Mozaik Pano (c) VIII Nolu Mozaik Pano (d) VIII Nolu Mozaik Pano.

İnsanlık tarihinin neredeyse ilk döneminde itibaren saflık, barış ve güzellik ile özdeşleştirilen güvercin Pagan dönem dinlerinin birçoğunda tanrıçalarla özellikle aşk, güzellik ve cinsellik çerçevesinde özdeşleştirilmiştir⁷. Bu anlamlandırma Sümer mitolojisinde İştâr, Yunan Mitolojisinde Afrodit veya Suriye mitoslarında yer alan güzelliği ile meşhur Semiramis'in sembol figürü olarak güvercinin çeşitli metinlerde ve tasvirlerde yer almasını sağlamıştır. Bu bağlamda güvercinler çok uzun bir dönem zarfında dişil güçlerle özdeşleştirilmiş ve sembol bir figür olarak Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında erken dönemlerden itibaren tasvir edilmiştir (Res. 9a).

⁷ Güvercin erken dönem Çin mitolojisinde de doğurganlığın bir sembolü olarak anlamlandırılmıştır. Bu Uzakdoğu inanişindeki yorumunun yanında özellikle birçok farklı coğrafyadaki toplumda da bu kuşun aynı ikonografik özellikler barındırdığı görülmektedir (Bruce 2008: 61; Lewis - Llewellyn-Jones 2018: 254).

Tek tanrılı dinlerden Musevilik ile birlikte saflık ve temizlik anlamının dışında barış anlamı da kazandığı görülmektedir (Baldock 1990: 92; Bruce 2008: 61). Tevrat'ta yer alan Nuh Tufanı hadisesiyle güvercini ilk defa bu ikonografik yorumuyla karşılaşıyoruz. Yaratılış 8:11 'de geçen "Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zeytin yaprağıyla akşamleyin geri döndü. O zaman Nuh suların yeryüzünden çekilmiş olduğunu anladı." Anlatıyla birlikte güvercin tanrı ile insanlık arasındaki barışın bir sembolü olarak anlam kazanmasına neden olmuştur (Res. 9b). Dolayısıyla Tevrat konulu betimlemelerde yer alan güvercin, bu affedilişin ve uzlaşmanın bir sembolü olarak görülmektedir. Bunun yanında Musevilikte doğumdan sonra kadınların tapınağa adak olarak sundukları bir adak hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

a

b

c

d

Resim 9

(a) Ana Tanrıça Asherah Adına Yapılmış Demir Çağı'na Ait Taşınabilir Kil Tapınak ve Tapınağın Üst Bölümünde Tasvir Edilmiş Güvercin Figürü (Bas Library, <https://www.baslibrary.org/biblical-archaeology-review/31/6/2>) (b) Roma St. Pierre Katakompü, 2-3. Yüzyıla Tarihlandırilen Nuh Tufanında Güvercinin Gemiye Dönüşü Sahnesi (http://www.didatticarte.it/Blog/?page_id=23258) (c) Santa Maria Maggiore Kilisesi, Meryem'e Müjde Sahnesi (<https://ziggyibruni.livejournal.com/15152.html?view=comments>). (d) Meryem'e Müjde Sahnesi, Capella Palatina/Palatina ğapeli, Apsis, 12. Yüzyıl (<http://our10yearplan.blogspot.com/2017/06/travels-in-italy-palermo-part-4-of-4.html>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Hristiyanlığa gelindiğinde ise İncil'de diğer kuş cinslerine göre en çok anlatılan kuş olduğu görülmektedir⁸. Hristiyan sanatında güvercin tasvirleri İsa ve Meryem siklusu yanında çeşitli dini kimliklerin yaşam hikâyelerinden seçilen sahnelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu sahnelerden belki de güvercin figürünün ikonografisine en farklı yorumu getiren Müjde sahneleridir. Bizans sanatında

⁸ Anlatılar hakkında detaylı bilgi için bkz: Matta3:16, 10:16. Markos 1:10, 11:15. Luka 2:24, 3:21. Yuhanna 1:32, 2:14, 2:16.

sıklıkla karşımıza çıkan Anna'ya Müjde veya Meryem'e Müjde sahnelerinde kutsal ruh yorumuyla güvercin figürü görülmektedir. Ancak burada yer alan güvercinin kutsal ruh anlamı yanında asıl ikonografik yorumu müjdedir⁹ (Res. 9c). Nuh tufanında zeytin dalı ile gemiye dönerek yaşamı müjdeleyen güvercin aynı şekilde bir yaşam (doğum) müjdecisi olarak bu bağlamda bir ikonografik yorum kazanmıştır.

Bu anlatımın dışında daha öncede bahsettiğimiz üzere Hristiyan sanatında ve konumuz olan Bizans sanatında da güvercin Tevrat metinleri ile ilişkili olarak sunu hayvanı ikonografisini devam ettirmiştir¹⁰.

Hristiyan ikonografisi içerisinde görülen güvercinin diğer bir yorumu ise kutsal ruh anlamıdır. İncil metinlerinde güvercinin kutsal ruh olarak anlatıldığı yegâne olay İsa'nın vaftizinde karşımıza çıkmaktadır. Matta İncilinde yer alan “İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhunun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, “Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum” dedi.”(Matta 3:16,17 Markos 1:10. Luka 3:22.) şeklindeki ifadede de anlaşılacağı üzere anlatıda kutsal ruh açık bir biçimde güvercin silüetinde görünmektedir. Bizans sanatı içerisinde ikonografik bir yorum olarak kutsal ruh farklı biçimlerde tasvir edilmesine karşın en çok karşımıza çıkan betimleniş şekli güvercindir. (Res. 2a).Bu güvercin yorumunun dışında kutsal ruh Metamorfosis/ Başkalaşım (Matta 17:1,13. Luka 9: 28,36) sahnelerinde bulut, Pentikost (Elçilerin İşleri 2:1,5) sahnelerinde ateş olarak betimlenmiştir (Cavarnos 2001: 63)¹¹.

En yaygın tasvir edildiği sahne olan vaftiz dışında güvercin tasviri kutsal ruh olarak örneğin Balatlar Kilisesi'nde yer alan II Nolu Mozaik panonun merkezi kompozisyonundaki gibi bir tasarım içerisinde de aynı ikonografik yorumla karşılaşılmaktadır (Res. 7). Güvercin bu bağlamda 5. yüzyıldan bu yana kutsal ruhun değişmez bir sembolü olarak Hristiyan sanatında yer edinmiştir¹². Üzerine doğru inmekte olduğu yemlik tasvirine de bu inişle birlikte kutsiyet kazandırdığı görülmektedir. Bunun dışında aynı kompozisyon içerisinde yemliğin seyirciye göre sol üst köşesinde tasvir edilen diğer güvercinin ise kutsal ruh dışında masumiyet, iffet çerçevesinde bir ikonografik bir anlam içerdiği söylenebilir. (Res. 7-8a). Mozaik panonun doğu bölümünde yer alan yazıttan da anlaşıldığı üzere Pelagia isminde bir kadının adağı için yapılmış olan bu mozaikte yer

9 Bizans sanatında müjde sahnelerinin önemi ve ikonografik yorumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demir 2018: 400.

10 Bu adak sembolizmi hakkında detaylı bilgi için bk. Kumru ikonografisi.

11 Bu betimlemeler içerisinde sıklıkla karşılaşılan güvercin figürünün kutsal ruh olarak anlam kazanması özellikle erken Bizans döneminden itibaren din adamlarının itirazlarına da neden olmuştur. Özellikle Monofizit akımın öncül isimlerinin pek çok kez bu betimlemeyi reddettikleri görülmektedir. I. İznik Konsili'nde kabul edilen Baba, Oğul, Kutsal Ruh (Teslis) kavramının tartışmaları sürecinde özellikle Monofizit din adamları güvercinin kutsal ruh olarak betimlenmemesi gerektiğini, zira her şeyin üzerinde olan kutsal ruhun bu şekilde bir bedene büründürülmesinin yanlış olduğunu savunmuşlardır (Mango 1972: 43-44; Maguire 2012: 33). İncil'de geçen olaylara da atıf yaparak güvercin olarak kutsal ruhun bedene bürünmesinin bir kez gerçekleştiğini ve bunun kutsal ruhun gerçek görünümüyle bir bağlantısının olmadığını savunmuşlardır. Ancak tüm tartışmalar Hristiyan ve Bizans ikonografisinde özellikle pikleme yaparak yukarıdan aşağıya doğru süzülen güvercin figürünün kutsal ruh anlamı kazanmasını önleyememiştir. Sadece İsa'nın Vaftizi sahnelerinde değil birçok farklı sahnede veya kompozisyon düzeninde pikleme yaparak süzülme olan özellikle beyaz renkli güvercin figürü kutsal ruh olarak bir ikonografik yorum kazanmıştır.

12 Güvercin figürü bu üç farklı ikonografik yorumun dışında spesifik bazı özdeşleştirmelerde de kullanılmıştır. Örneğin tasvir sanatlarında ölmekte olan bir kişinin ağzından çıkarken güvercinin tasvir edilmesi ruh anlamı kazandırırken, Meryem veya kimi azizelerin tasvirlerinde bu kuşun yer alması ruhsal ilham ile özdeşleştirilmesine olanak sağlamıştır (Clement 1871: 4-5). Bu bağlamda çeşitli dini kimliklerle özdeşleştirilen güvercinler beraber tasvir edildiği kişilerin kutsallığının bir kanıtı olarak görülebilir. Kutsallık yorumunun yanında bu kişilerin iffet ve namuslarına da atıfta bulunmaktadır (Clement 1871: 11).

alan kompozisyonda bu kişi ile aslında yakından bir bağlantı içermektedir. Sol üst köşede verilen güvercin Pelagia kişinin kutsal ruh tarafından kanıtlanan masumiyetinin ve iffetinin bir yansıması olarak düşünülmelidir. Birçok azizenin ve özellikle de Meryem'in iffetinin bir belirimi olarak kutsal ruh dışında tasvir edilen bu tip güvercinler aynı ikonografik yorumla bu sefer insan figürü olmaksızın sembolizm üzerinden oluşan bir kompozisyonda aynı yorumla yer bulmuştur.

Diğer güvercin figürlerinin ise genel ikonografik yorum içerisinde insan ruhlarını temsil ettiği şeklinde düşünülebilir (Res. 8b-c-d). Bunlar içerisinde VIII Nolu Mozaik panonun güney doğu bölümünde yer alan yemlik ile tasvir edilen güvercin kompozisyonunda tapınağa sunulan sunu anlamı ve inanan insanın ruhu ilk akla gelen iki ikonografik yorumdur (Res. 8b). Ancak burada tek olarak verilmiş olması bu kuşun sunu olmayıp, yemlikten yem yerken gösterilmesi İsa'nın (ya da Tanrının) sözlerini özümseyen insan ruhunu sembolize etmiş olmalıdır.

Kumru

Kumru tasvirine mozaik verilerinde sadece II Nolu Mozaik panonun merkezi kompozisyonunda yemliğin hemen önünde tasvir edilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır (Res. 7). Dünya dinler tarihi içerisinde tıpkı güvercin gibi saflık ve sadakatin bir sembolü olarak karşımıza çıkan kumru figürleri pek çok inanç sisteminde kadınlarla özdeşleştirilmiş bir kuş cinsidir¹³.

Hristiyanlık öncesinde Musevilikte ise arınma ve bağışlanma anlamları kazanan kumru, doğum sonrası kadınların tapınağa getirdikleri bir sunudur. Bu sunu geleneği İncil de de karşımıza çıkmaktadır. Musa yasalarına bağlı olarak gelişen bu geleneğin İsa'nın tapınağa takdimi anlatısında Luka 2:24 de görmekteyiz¹⁴. Esasen Hristiyanlıkla bağlantısı olmayan bu ritüel Hristiyanlık öncesi dönemde daha yaygındır. Antik dönemde bekâret sembolizmi içerisinde yer alan kumruların Hristiyanlık ile birlikte bu bağlamda bir ikonografik anlam içermesi de muhtemeldir.

Bu ikonografik gelişimde Balatlar Kilisesi Kazısında açığa çıkarılan mozaik verileri içerisinde tasvir edilen iki kumru figürünün de dişil bir anlam içerdiği ve sunu bağlamında gelişen ikonografik yoruma sahip olduğu görülmektedir (Res. 7). İki adet kumru figürünün olması Tevrat'ta geçen "*Gücü oranında biri günah sunusu, öbürü yakmalık sunu olmak üzere iki kumru ya da iki güvercin sunacak.*" ifadeleriyle paralellik arz etmektedir (Levililer 14:22). Dolayısıyla burada tasvir edilen kumruların bu tapınağa sunulan yakmalık sunularla bağlantılı bir ikonografik yorumu olduğu anlaşılmaktadır. Kumruların yemlikten beslenirken verilmeleri sunu yorumu dışında inanan sadık insan yorumuna da sahip olduklarını göstermektedir. Yemlik kilisenin sembolize edilmiş hali olarak

13 Örneğin Hint mitolojisinde kadının yaratılışının anlatıldığı mitoslarda kumru sevgi ile özdeşleştirilerek kadına verilen bu özelliğin bir sembolü olarak yer almaktadır. Arnavut mitolojisinde ise kumru kadınların dönüştüğü bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Bonnefoy 2000: 64). Kadınlarla olan bağlantıları dışında kumrular özellikle Akdeniz ve Ortadoğu hinterlandında tıpkı güvercin gibi ana tanrıçaların bir sembolü olarak anlamlandırılmıştır. Örneğin Girit ve Kenan ülkesinde de tanrıçalara ya da tapınak rahibelerine atfedilen yontularda kutsal esin kaynağı olarak düşünülen kumru tasvirlerine yer verildiği görülmektedir (Stone 2000: 235). Yunan mitolojisinde ise bu kuş güzellik, aşk ve sadakat çerçevesinde bir anlam kazanmıştır. Bu anlam doğrultusunda özellikle Athena gibi kutsal bakireliği sembolize eden tanrıça karakterlerinin sembol hayvanları içerisinde yer edinmiştir (Olgunlu 2010: 75).

14 "*Musa'nın Yasası'na göre arınma günlerinin bitiminde Yusuf'la Meryem çocuğu Rab'be adamak için Yerusâlim'e götürdüler. Nitekim Rab'bin Yasası'nda, "İlk doğan her erkek çocuk Rab'be adanmış sayılacak" diye yazılmıştır. Ayrıca Rab'bin Yasası'nda buyrulduğu gibi, kurban olarak "bir çift kumru ya da iki güvercin yavrusu" sunacaklardı.*"

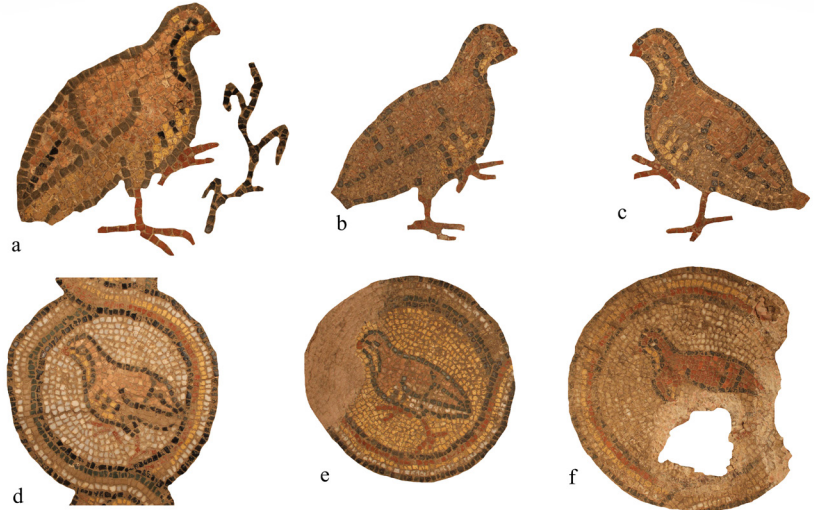
burada yer bulurken aslında yemlikte olması muhtemel yemlerde tanrının sözleri olarak yorumlanmaktadır¹⁵.

Keklik

Balatlar Kilisesi Mozaik buluntuları içerisinde III Nolu Mozaik panoda 1, V Nolu Mozaik panoda 3, VII Nolu Mozaik panoda 1 ve VIII Nolu Mozaik panoda 2 defa olmak üzere toplamda 7 farklı keklik figürü tasvir edilmiştir (Res. 10a-b-c-d-e-f). Keklik figürü III Nolu Mozaik panoda merkezi kompozisyonda diğer tüm panolarda antrolakların oluşturduğu madalyonlar içerisinde yer almaktadır

Resim 10

(a) V Nolu Mozaik Pano (b) VIII Nolu Mozaik Pano (c) VIII Nolu Mozaik Pano (d) V Nolu Mozaik Pano (e) V Nolu Mozaik Pano (f) VII Nolu Mozaik Pano.

Uzun bir zaman diliminden itibaren insanların yaşamında dini ikonografiler bağlamında belli bir konuma ulaşan keklığın antik dönem yazarlarının sıklıkla bahsettiği bir besin hayvanı olduğu da görülmektedir¹⁶.

Keklik tek tanrılı dinlerde ise kötülükle özdeşleştirilen bir kuş olarak karşımıza

15 Bu benzetme Luka 8:4,5,6,7,8 geçen “Büyük bir kalabalığın toplandığı, insanların her kentten kendisine akın akın geldiği bir sırada İsa şu benzetmeyi anlattı: “Ekincinin biri tohum ekmeye çıktı. Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düştü, ayakaltında çiğnenip gökteki kuşlara yem oldu. Kimi kayalık yere düştü, filizlenince susuzluktan kuruyup gitti. Kimi, dikenler arasına düştü. Filizlerle birlikte büyüyen dikenler filizleri boğdu. Kimi ise iyi toprağa düştü, büyüyünce yüz kat ürün verdi.” Bunları söyledikten sonra, “İşitecek kulağı olan işitsin!” diye seslendi.” şeklinde anlatılan hadise ile birlikte ilk defa karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatımın ardından İsa’nın benzetmesi üzerine Luka tarafından şu açıklamanın yapıldığı görülmektedir. “Benzetmenin anlamı şudur: Tohum Tanrı’nın sözüdür. Yol kenarındakiler sözü işiten kişilerdir. Ama sonra İblis gelir, inanıp kurtulmasınlar diye sözü yüreklerinden alır götürür. Kayalık yere düşenler, işittikleri sözü sevinçle kabul eden, ama kök salamadıkları için ancak bir süre inanan kişilerdir. Böyleleri denedikleri zaman imandan dönerler. Dikenler arasına düşenler, sözü işiten ama zamanla yaşamın kaygıları, zenginlikleri ve zevkleri içinde boğulan, dolayısıyla olgun ürün vermeyenlerdir. İyi toprağa düşenler ise, sözü işitince onu iyi ve sağlam bir yürekte saklayanlardır. Bunlar sabırla dayanarak ürün verirler.” Bu İncil yazarının yaptığı yorumdan da hareketle değerlendirildiğinde Balatlar Kilisesi mozaiklerinde görülen yemlikten yem/tohum yerken tasvir edilen kumru figürleri sabırla dayanarak ürün vermekte olan inanan insan ruhları olarak görülmektedir.

16 Keklik hakkında bilgi veren bazı dönem kaynakları için bk. (Athen. (Ath.) deipn; Martialis 2005) Dünya dinler tarihi içerisinde pek çok inanç sisteminde farklı yorumlanan bu kuş örneğinin Uzak Doğu mitoslarında imparatorun sadık takipçisi olarak anlam kazanmıştır (Bruce 2008: 262). Bunun yanında özellikle Akdeniz kültür çevresine gelindiğinde keklığın çeşitli tanrı ve tanrıçalarla özdeşleştirilen bir kuş cinsi olduğu görülmektedir. Bu yorumlardan ilki Aristoteles, Plinius ve Aelianus’un metinlerinde karşılaştığımız dışısını sesi ile dölediği fikri özellikle Yunan mitolojisinde kendiliğinden üreyen (Parthenogenesis) anlamı kazanmasına olanak sağlamıştır (Graves 2010: 60). Yunan mitolojisinde yer alan tanrı ve tanrıçaların sembol hayvanlarından bir olarak yer bulan keklik Afrodit, Hephaistos, Perdiks ve Atinalı bir genç olan Tolos ile özdeşleştirilmiştir. Bu ikonografi içerisinde özellikle keklığın dışısını kur yaparken tek ayağı üzerinde sekmesi topal olarak bilinen Hephaistos ve Tolos ile bu yönüyle benzetilmesine neden olmuştur (Graves 2010: 426).

çıkılmaktadır. Musevilikte keklilik sahtekârlığın sembolü olarak yorumlanmaktadır. Bu şekilde bir anlam kazanması keklığın başka kuşların yumurtalarını çalarak yalancı bir kuluçka dönemi geçirmesi ile bağdaştırılmıştır¹⁷. Hristiyan dini içerisinde ise özellikle erken dönemden başlamak üzere hem Hristiyan sanatının neredeyse tümünde hem de Bizans sanatında sıklıkla tasvir edilen bu kuşun kilise ve hakikatin sembolü olarak anlamlandırıldığı görülmektedir (Ferguson 1973: 22). Ancak özellikle Musevi geleneğinden sıklıkla etkilenen bu yeni din içerisinde keklilik figürleri hem insanlar için bir mesaj niteliğinde hem de ruh ile özdeşleştirilen kuş ikonografisinde farklı ruhların sembolizmi olarak ta yer bulmuş olmalıdır. Özellikle bu çerçevede düşünüldüğünde Lübnan gibi Ortadoğu ülkelerinde yer alan Erken Hristiyanlık dönemi mozaik tasvirlerinde kafes içerisindeki kekliliklerin kötülüğün hapsi olarak yorumlanması mümkündür (Res. 1a).

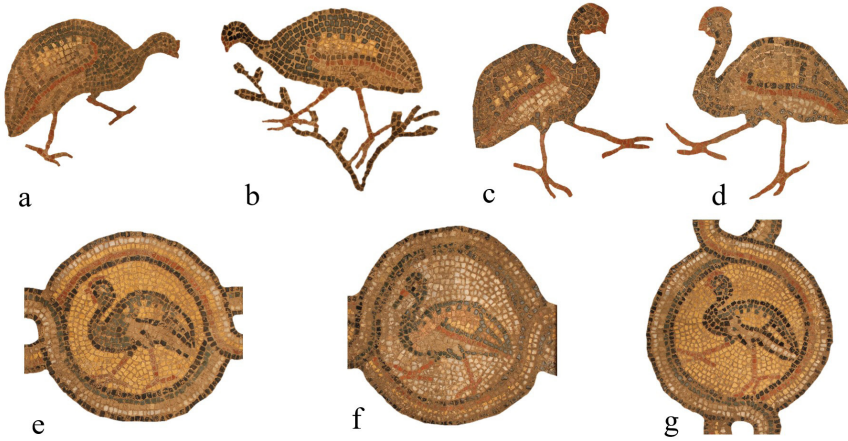
Bu bağlamda değerlendirildiğinde Balatlar Kilisesi mozaiklerinde yer alan kekliliklerin kilise ve hakikat sembolizmi dışında ruh sembolizmi içerisinde ele alındıkları düşünülebilir. Ancak bunun dışında belli bir anlatı oluşturma bağlamında Tevrat peygamberlerinden Yeremya tarafından aktarılan keklığın sahtekârlığı anlatısından çıkan ibret çerçevesinde bir yorumda eklenmiş olmalıdır.

Saz Horozu / Tavuğu

Bu su kuşları mozaik verilerinde I Nolu Mozaik panoda iki, V Nolu Mozaik panoda üç, VIII Nolu Mozaik panoda iki defa olmak üzere Balatlar Kilisesi mozaiklerinde toplam yedi defa tasvir edilmişlerdir. Bu figürler I ve II Nolu Mozaik panolar haricinde kenar bordürlerde ya da panoların merkezini süsleyen antrolak madalyonları içerisinde tasvir edilmiştir (Res. 11a-b-c-d-e-f-g). I ve

Resim 11

(a) I Nolu Mozaik Pano (b) I Nolu Mozaik Pano (c) II Nolu Mozaik Pano (d) II Nolu Mozaik Pano (e) V Nolu Mozaik Pano (f) V Nolu Mozaik Pano (g) V Nolu Mozaik Pano.

II Nolu Mozaik panolarda yer alan saz horozu/tavuğu figürleri ise merkezi kompozisyonun çevresinde farklı bir ikonografik yaklaşımla ele alınmıştır. Bu tasvir edilen kuş cinsinin gösterişli tüyleri dolayısıyla horoz yerine tercih edilmiş olması muhtemeldir. Bu bağlamda bu kuşların ikonografilerinin horoz ile aynı yaklaşımda olduğu düşünülebilir. Horozun gün kuşu oluşu ve günün doğuşunun müjdecisi rolünü üstlenmesi bu bağlamda bu kuş cinsine müjde anlamı katmaktadır. Bu anlamlandırma dolayısıyla sıklıkla bu kuş Mesih'in

¹⁷ Örneğin Yeremya 17:11. 'de geçen şu anlatı bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. "Yumurtlamadığı yumurtaların üzerinde oturan keklilik nasılsa, Haksız servet edinen kişi de öyledir." Dolayısıyla keklilik bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere inanan insanlar için ibret çerçevesinde yorumlanabilir.

müjdecisi rolüyle karşımıza çıkar (Vries 1974: 104). Gnostikler ise horozu bu anlamının yanında uyanıklık ve zekâ kavramları ile özdeşleştirmişlerdir (Vries 1974:104). Genel anlamda iyilik ile bağlantılı bir ikonografik yorumu sahip olduğu görülen horozun Hristiyan yaşamında özellikle mezarlarla ilişkili mekân ya da objelerde pagan inanışta olduğu gibi koruyucu bir özellik kazandırıldığı da görülmektedir (Hall 1996: 15-16). Tüm bu anlamlar dışında Hristiyanlıkta horoz ile ilgili kutsal metinlerdeki tek olay Petrus'un İnkârı hadisesidir¹⁸. Bu anlatıyla birlikte bu Horoz pişmanlık ve tövbe yorumuyla da Hristiyan sanatında karşımıza çıkmaktadır.

Balatlar Kilisesi mozaiklerinde tasvir edilen saz horozu/tavuğu figürleri ise genel anlamda bu ikonografiyle bağlantılı olarak gelişmiş olmalıdır. Sanatçının gösterişli tüylere sahip olan bu su kuşlarını tercih etmesi aynı zamanda bölgede yaygın olarak görülen bu cins sazlık hayvanlarını tanıdığının da göstergesidir.

Balatlar Kilisesi mozaiklerinde tasvir edilen saz horozu/tavuğu figürlerinin en çarpıcı ikonografik anlatımı ise II Nolu Mozaik panonun batı bölümünde karşımıza çıkmaktadır (Res. 12). Burada merkezde kanatlarını iki yana doğru açmış bir kuş figürü görülmektedir. Bu kuşun iki yanında ise merkezdeki figüre doğru hareket anında tasvir edilmiş birer saz horozu/tavuğuna yer verilmiştir. Takılı olarak verilen bu kuş tasviri Bizans sanatında soylu dini kimliklerin tasvir ediliş biçimi ile benzerlik göstermektedir¹⁹ (Hetto 2020: 211). Burada tasvir edilen bu kuşun yazıtta adı geçen Pelagia'nın kişileştirmesi olması muhtemeldir. Merkezdeki figüre doğru jest yapan iki saz horoz/tavuğu figürü ise tüm ikonografilerinin dışında yakarış anlamı kazanmaktadır.

Ördek

Balatlar Kilisesi mozaiklerinde I Nolu Mozaik panoda merkezi kompozisyon içerisinde iki defa tasvir edildiği görülmektedir (Res. 13a-b).

Antik dönemden itibaren önemli bir besin kaynağı ve aynı zamanda özellikle kadınlar tarafından sahiplenilen bir evcil hayvan olarak karşımıza çıkan ördekler antik çağ insanının yaşamında sıklıkla karşılaşılan bir kuştur (Fögen - Thomas 2017: 70). Yunan toplumunda Penelope mitinden hareketle iyilik sembolizmi kazanan ördek Yunan mitolojisi dışında örneğin Uzakdoğu mitolojisinde de evlilikte sadakati sembolize eden bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır (Hall 1996: 22)²⁰. Tek tanrılı dinlerden Musevilikte ise hahamlar tarafından sıklıkla

18 Bu hadise kutsal metinlerde şu şekilde anlatılmaktadır. "Bu arada İsa öğrencilerine, "Bu gece hepiniz benden ötürü sendeleyip düşeceksiniz" dedi. "Çünkü şöyle yazılmıştır: 'Çobanı vuracağım, Sürüdeki koyunlar darmadağın olacak.' Ama ben dirildikten sonra sizden önce Celile'ye gideceğim." Petrus O'na, "Herkes senden ötürü sendeleyip düşse de ben asla düşmem" dedi. "Sana doğrusunu söyleyeyim" dedi İsa, "Bu gece horoz ötmeden beni üç kez inkâr edeceksin." Petrus, "Seninle birlikte ölmem gerekse bile seni asla inkâr etmem" dedi. Öğrencilerin hepsi de aynı şeyi söyledi." Bu anlatıda horoz bir zaman habercisi rolü üstlenirken hadisenin geri kalanında cereyan eden olaylar horozla farklı bir yorum getirmemizi sağlamıştır. Buna göre bu olayın devamı şu şekilde cereyan etmektedir: "Petrus ise dışarıda, avluda oturuyordu. Bir hizmetçi kız yanına gelip, "Sen de Celileli İsa'yla birlikteydin" dedi. Ama Petrus bunu herkesin önünde inkâr ederek, "Neden söz ettiğini anlamıyorum" dedi. Sonra avlu kapısının önüne çıktı. Onu gören başka bir hizmetçi kız orada bulunanlara, "Bu adam Nasıralı İsa'yla birlikteydi" dedi. Petrus ant içerek, "Ben o adamı tanımıyorum" diye yine inkâr etti. Orada duranlar az sonra Petrus'a yaklaşip, "Gerçekten sen de onlardansın. Konuşman seni ele veriyor" dediler. Petrus kendine lanet okuyup ant içerek, "O adamı tanımıyorum!" dedi. Tam o anda horoz öttü. Petrus, İsa'nın, "Horoz ötmeden beni üç kez inkâr edeceksin" dediğini hatırladı ve dışarı çıkıp acı acı ağladı."

19 Kompozisyonun odak noktasında yer alan figürün gövdesi üzerinde tasvir edilen madalyon benzeri takı düşündürücüdür. Bizans ve Hristiyan sanatının genelinde soylu bir geçmişe sahip azizelerin takılı olarak tasvir edildikleri bilinmektedir (Hetto 2020: 211).

20 Belli bir ikonografi bağlamında değerlendirilip çeşitli sembolik anlamlarla özdeşleştirilen bu kuşun karşılaştığımız ilk yorumu Odysseus'un erdemli karısı Penelope'ye ilişkin Yunan mitinde karşımıza çıkmaktadır. Oğlu olmasını arzulayan Sparta kralı Icarius, kızı Penelope doğduğunda onu suda

Resim 12
II Nolu Mozaik Pano.

iyi bir hayvan olarak nitelendirilmişse de Levililer 3:17 de geçen yağ yemeye karşı oluşan yasak ördeğin yağlı bir vücuda sahip olması dolayısıyla sıklıkla kötü bir anlama bürünmesine neden olmuştur²¹. Hristiyanlıkta ördek hakkında dini metinlerde herhangi bir bilgi ile karşılaşamamaktadır. Werness'e göre, ördeklerin Yunan Mitolojisinde Penelope'ye hayat vermesini anlatan mitin etkisiyle Hristiyan ikonografisinde ördekler metanet ve adanmışlığı sembolize eden figürler haline dönüşmüştür (Werness 2006: 149). Ortaçağ'da ise ördeklerin iki kez yumurtlamalarından söz edilmesi aslında bu figürlerin daha sonradan yeniden doğuş gibi bir anlam üstlenmesine olanak sağlamaktadır. Balatlar Kilisesi mozaikleri içerisinde tasvir edilen ördek figürlerinin ikonografilerinin bu yeniden doğuş ve metanet anlamları üzerinden şekillenmiş olması mümkündür.

Leylek

Balatlar Kilisesi Kazısında Leylek figürü mozaik buluntularında sadece V Nolu Mozaik panoda güney bölümde yer alan çerçeve bandı içerisinde antrolak

boğmak ister; ancak kız ördekler tarafından kurtarılır. Bu durumu tanrıların işareti olarak yorumlayan Icarus, kurtulan kızına Grekçede ördek anlamına gelen Penelope ismini koyar (Graves 2010: 842). Ördek Yunan toplumunda bu mitem de hareketle iyilik sembolizmi içerisinde değerlendirilen bir kuş olarak varlık göstermiştir.

21 Levililer 3:17 "Hayvan yağı ve kan yemeyeceksiniz. Yaşadığımız her yerde kuşaklar boyunca bu kural hep geçerli olacak".

süslemenin madalyonlarından birinin içerisinde karşımıza çıkmaktadır (Res. 13-c).

Resim 13

(a) I Nolu Mozaik Pano (b) I Nolu Mozaik Pano (c) V Nolu Mozaik Pano (d) S. Caecilius Metellus Pius, 81 M.Ö. AR Denarius Sikkesi (<https://www.coinarchives.com/dfd51d1e5f2002cd6cf4377c81d0dbb1/img/cng/e/522/image00327.jpg>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023) (e) V Nolu Mozaik Pano.

Birçok kuş cinsinde olduğu gibi pek çok farklı kültürde farklı anlamlar çerçevesinde değerlendirilen bu kuşun en çok karşılaşılan yorumu hayattır. Leyleğin göçmen bir kuş olması ve özellikle Akdeniz'in kuzeyindeki bölgelere bahar mevsiminde gelişi ile birlikte doğanın canlanması kuşa iyiliğin ve hayatın habercisi rolünü kazandırmıştır (Bruce 2008: 58)²². Geldikleri bu yuvalarda yavrularını uçabilecek erişkinliğe ulaşıncaya kadar bakmaları ve genellikle eşlerine olan sadakatleri pek çok kültürde bu özellikler üzerinden kuşa ikonografik anlamların kazandırılmasına neden olmuştur. Özellikle antik dönemlerden itibaren doğum, aile ve dindarlık ile bağlantılı sembol figürlerden biri haline dönüşmüştür²³.

Tek tanrılı dinlerde de bu dindarlık yorumunun leylek üzerinden devam ettiği görülmektedir. Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te leyleğin dini bir figür olarak varlığı yadsınamayacak derecede önem arz etmektedir²⁴. Baharın gelişinin müjdecisi olarak yorumlanan ve antik dönemlerde müjde kavramı ile özdeşleştirilen leylek bu yorumu üzerinden İsa'nın gelişini müjdeleyen Meryem'e Müjde ile bağdaştırılmıştır (Ferguson 1973: 25). Bu anlamlandırma birçok toplumda halen devam eden bebekleri leyleklerin getirdiği düşüncesinin de aslında temelini oluşturmaktadır. Hristiyan kültüründe leyleğin müjde

22 Bu bağlamda iyilik ile olan bağlantısı leyleğin örneğin birçok Roma dönemi sikkeleri üzerinde tasvir edilmesine neden olmuştur (Lewis - Llewellyn-Jones 2018: 519) (Res. 13d). Bu şekilde tasvir edilmeleri ile yönetime uğur getirmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tılsım niteliği kazanan bir kuş olarak da anlamlandırıldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Leylek tılsım ve koruyucu rolü ile pek çok farklı toplum ve mitolojide yer edinmiş önemli bir figür olarak görülmektedir. Örneğin leylekler Orta Asya Türk inanışlarında nazara karşı bir anlam üstlenmiş Umay ile özdeşleştirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Orta Asya milletlerinden biri olan Türklerdeki bu bağdaştırma ve tılsım özelliği pek çok farklı toplumda da aranabilir. Leyleğin Türk toplumundaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergun 2011.

23 Bu anlam çerçevesinde evlilik ve doğumları kontrol eden Tanrıça Hera/Juno ile özdeşleştirilen leylekler uzun bir zaman dilimi boyunca doğumların sembol hayvanı haline bürünmüştür (Hall 1996: 48; Bruce 2008: 58). Bu doğum veya doğurganlıkla olan bağlantıları leyleklerin tasvir sanatlarında özellikle yavruları ile birlikte tasvir edildiğinde aynı zamanda aile yorumu da kazandırırken sadık bakıcı rolü üstlenmesine de olanak sağlamaktadır (Lewis - Llewellyn-Jones 2018: 523).

24 Bu dindarlık yorumu çoğu kez tasvirlerle yansıtılmamışsa da özellikle dönem metinlerindeki anlatılar kuşun bu ikonografik yorumunu doğrulamaktadır. Tek tanrılı dinler öncesinde leyleğe kazandırılan bu dindarlık yorumu Aristophanes, Sokrates ve Pliny gibi yazarlar tarafından da pek çok kez vurgulanmıştır. Bu metinler ve anlatıların yorumları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferber 2007: 207.

duyurucu olarak yorumlanması genel anlamda dini mekânlarda tasvir edilen bu kuşun, kuşların kazandığı genel anlam olan ruh ikonografisinin yanında İsa ile özdeşleştirilmesine olanak sağlamıştır²⁵.

Balatlar Kilisesinde V Nolu Mozaik panoda antrolak bordürün madalyonlarından birinin içinde verilen leylek bu anlamlar bağlamında müjdecî rolünü üstlenmiş olmalıdır. Figürün başını geriye doğru çevirerek lakırtı olarak tanımlanan leyleğin yaşamındaki bir anının verilmesi burada sanatçının madalyon içerisine kuşu sığdırma çabası yanında müjdecîyi iletirken tasvir edilmiş olabileceği fikrini düşündürmektedir.

Turna

Balatlar Mozaikleri içerisinde Turna tasvir ile V Nolu Mozaik panoda merkezi kompozisyonda karşılaşılmaktadır (Res. 13e). Turna çok erken dönemlerden itibaren inanç sistemlerinde sadık koruyucular olarak karşımıza çıkmaktadır. Turnanın yaşam biçimindeki davranışları, tek ayağı üzerinde durması ve bir ayağında taş tutarak uyuması halinde diğer ayağındaki taşın düşerek onu uyandırması bu kuşun ikonografisinin oluşumundaki ana çizgileri belirlemiştir (Ferguson 1973: 14). Bu bağlamda manastır hayatında uyanıklığın bağlılığın, düzenin ve iyi yaşamın bir sembolü olarak Hristiyan sanatına aktarılmıştır (Ferguson 1973: 14). Özellikle pek çok mezar yapısında koruyucu bir tılsım olarak bu kuş cinsi karşımıza çıkmaktadır. Balatlar Kilisesi mozaiklerinde ise bu ikonografik anlamları çerçevesinde bir yoruma sahip olması muhtemeldir.

Diğer Kuş Cinsleri

Balatlar Kilisesi Kazısında açığa çıkarılan mozaik verilerinde bahsi geçen ve spesifik olarak belli bir ikonografileri olan kuşların yanında papağan ve cinsini tayin edemediğimiz güvercin benzeri kuşların tasvirleri ile de karşılaşılmaktadır (Res. 14a-b-c). Genel anlamda ruh sembolizmi taşıyan bu figürler tasvir edilmiş biçimleri dolayısıyla da çeşitli ikonografik anlamlar içermektedirler. Örneğin papağanlar taklit yeteneklerinden dolayı farklı medeniyetlerde haberci rolü üstlenirken Bizans sanatında bu rolü devam ettirdiğine dair herhangi bir yazılı veriye ulaşılmamıştır²⁶. Çalışmamızda Balatlar Kilisesi mozaik verileri içerisinde III Nolu Mozaik pano olarak isimlendirilen Refrigerium konulu mozaik panoda papağan figürü 2 defa tasvir edilmiş bir kuş cinsi olarak karşımıza çıkmaktadır (Res. 14b). Papağanların buradaki tasvirlerinde ise farklı ruhların bir arada düşünüldüğü, refrigerium denen cennet ve cehennem arasındaki bekleme alanında bu kuş cinsinde tıpkı saz horozu, kekelik vb. diğer kuşlar gibi farklı insan ruhlarından biri olarak ele alınmış olmalıdır (Hetto vd. 2022: 193-217).

Diğer kuş figürleri ise çeşitli renklerdeki cam tesseralar ile gövdeleri oluşturulmuş, kumru, güvercin vb. kuş cinslerine benzer figürlerdir. Ancak tasvir edilirken kullanılan yeşil, sarı ve mavi renkli cam tesseralar dolayısıyla cinslerini tayin etmek güçtür. Genel kuş ikonografisi içerisinde ruh sembolizmi olarak değerlendirebileceğimiz bu guruptaki kuş figürlerinin özellikle birçoğunda görülen kurdele detayı ile farklı bir ikonografi içerdikleri anlaşılmaktadır (Res. 14a-b). Boyunlarından yukarıya doğru dalgalanırken resmedilen bu kurdelelerin kökenini Sasani sanatına kadar geri götürmek mümkündür. Özellikle Sasani hükümdarlarının giyimleri içerisinde önemli bir yeri olan kurdeleler sanata da hükümdar giyim kuşamı içerisinde yansımıştır (Canepa 2009: 202) (Res. 14d). Bir

²⁵ Müjde duyurucusu yorumu için bk. Hall 1996: 48.

²⁶ Papağanın sanat eserlerinde haberci yorumu için bk. Cirlot 2001: 250.

hükümlerlik alameti olan kurdelelerin özellikle Genç Antik çağ sanatında çeşitli hayvan figürleri ile birlikte verildiği de görülmektedir. Balatlar örneklerinden de hareketle bu tasvir edilen kurdeleli hayvanların soylu kişilere atf yapmak için kullanılmış olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Frigidarium mekânına yapılan gömülerde şehrin üst tabakasından kişilerin defnedilmiş olması bu motiflerin onların yaşamına atıfta bulunmak için eklendiğini düşündürmektedir.

Resim 14

(a) II Nolu Mozaik Pano (b) III Nolu Mozaik Pano (c) III Nolu Mozaik Pano (d) Metropolitan Museum of Art Koleksiyonundan Sasani Hükümdarı Tasvirli Bir Tabak Örneği (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322973?ft=sassanid&offset=40&rpp=40&pos=51>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Sonuç

Sonuç olarak baktığımızda Balatlar Kilisesi mozaikleri Erken Bizans döneminde Sinop kentinin Hristiyanlığı kabul etmiş soylu kişileri tarafından yaptırılmış adak eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mozaiklerin bulunduğu alana defnedilen kişilerden ve mozaiklerden hareketle yapının bir dönem ziyaretgâh gibi kullanılmış olabileceği ve ayrıcalıklı bir gömü mekânı işlevi kazandığı anlaşılmaktadır. İncil ve Tevrat temelli bir anlayış bağlamında şekillenen ikonografileriyle birlikte mozaiklerde tercih edilen ve çalışmamızın konusunu oluşturan kuşlar tekil anlamları ve buldukları mekâna göre kazandıkları ikonografik yorumlarıyla birlikte Bizans sanatında önemli bir yer işgal etmektedirler. Dekorasyonun çok üstünde burada tasvir edilen kuşlarla hem öteki dünya için bir temenni, hem de bu mozaikleri gören inanan insanlar için bir mesaj niteliği taşır haldedir. Ölüm ve ölümden sonraki yaşam yanında eklenen pek çok soyluluk belirtisi figürle de yaptırılan kişilerin ekonomik ve sosyal düzeyine atf yapar durumdadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Balatlar mozaiklerinde yer alan kuş tasvirleri ikonografileri ve ele alınan konular bakımından iyi bilinen konuların hiç bilinmeyen kompozisyon düzenleri içerisinde ele alınması ile önem arz etmektedir. Erken Bizans dönemi mozaik repertuarında yer alan pek çok kuş figürünün tekil ve kompozisyona göre kazandığı ikonografiye de örnek teşkil etmektedir. Bizans sanatı boyunca bu ve buna benzer ikonografiye sahip pek çok kuş figürünün de seramikten takıya ve mozaığa kadar pek çok alanda görmek mümkündür (Res.15). Dekoratif bir süsleme gibi pek çok zaman araştırmacıların dikkatini çekmemiş ve çok irdelenmemiş bu konunun bu bağlamda Balatlar özelinde de olsa değerlendirilmesi bu bakımdan önem arz etmektedir.

Resim 15

(a) Erken Bizans Kemer Tokası, British Museum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1991-0102-1_1) (b) Orta Bizans, Tarak, British Museum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_OA-1412) (c) Bronz Kandil, Erken Bizans Dönemi, British Museum (d) Istria Arkeoloji Müzesi Hırvatistan, 5-6. Yüzyıl, Bizans Dönemi Lahit Kapağı (<https://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/286/>) (e) British Museum Orta Bizans, Seramik Tabak (<https://www.britishmuseum.org/collection/term/x272757>) (f) Erken Bizans Dönemi Mısır Kökenli Dokuma, British Museum (<https://www.britishmuseum.org/collection/term/x272757>) (Erişim Tarihi: 09.08.2023).

Kaynaklar – Bibliography

- Athen. Athenaios, *The Deipnosophists*, C. Gulick (trans.), England, 2004.
- Baldock 1990 J. Baldock, *The Elements of Christian Symbolism*, Great Britain.
- Bonnefoy 2000 Y. Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I*, Ankara.
- Bruce 2008 M. Bruce, *Signs & Symbols: An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings*, London.
- Canepa 2009 M. Canepa, *The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual of Kingship between Rome and Sasanian Iran Transformation of the Classical Heritage*, Berkeley.
- Cavarnos 2001 C. Cavarnos, *Guide to Byzantine Iconography*, Boston.
- Cirlot 2001 J. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London.
- Clement 1871 C. Clement, *A Handbook of Legendary and Mythological Art*, New York.
- Collins 1913 A. Collins, *Symbolism of Animals and Birds Represented in English Church Architecture*, New York.
- Delaney 1960 L. Delaney, *Sinop in Ancient Times*, Copyright.
- Demir 2018 H. Demir, *Bizans Resim Sanatında Meryem Kültü ve Müjde Sahnesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dickie 1995 M. Dickie, "The Fathers of the Church and the Evil Eye", H. Maguire (ed.), *Byzantine Magic*, Washington, 9-34.
- Ergun 2011 P. Ergun, "Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnançın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine", *Milli Folklor Dergisi* 12, 89, 133-146.
- Ferber 2007 M. Ferber, *A Dictionary of Literary Symbol*, Cambridge.
- Ferguson 1973 G. Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art*, London.
- Foskolou 2014 V. Foskolou, "The Magic of The Written Word: The Evidence of Inscriptions On Byzantine Magical Amulets", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 35, 329-348.
- Fögen - Thomas 2017 T. Fögen - E. Thomas, *Interactions Between Animals and Humans in Graeco-Roman Antiquity*, Berlin/Boston.
- Gezgin 2014 D. Gezgin, *Hayvan Mitosları*, İstanbul.
- Goff 1984 J. Goff, *The Birth of Purgatory*, Chicago.
- Graves 2010 R. Graves, *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, İstanbul.
- Greenheld 1995 R. Greenheld, "A Contribution to the Study of Palaeologan Magic", H. Maguire (ed.), *Byzantine Magic*, Washington, 117-153.
- Grimal 1997 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul.
- Habas 2014 L. Habas, "Flying Eagles on Church Floors in the Provinces of Palaestina and Arabia", G. Bottini - L. Chrupcala (eds.), *Knowledge and Wisdom, Archaeological and Historical Essays in Honour of Leah Di Segni*, Milano, 137-159.
- Hall 1996 J. Hall, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, Britain.

- Hélou 2019 N. Hélou, *Les mosaïques Protobyzantines Du Liban Iconographie et Symbolisme*, Jounieh.
- Hetto 2020 O. Hetto, "Bizans Resim Sanatında Soyluluk Ve İktidar Sembolü Taç Tasvirleri", E. Gurbanov- A. Kuşçulu - Y. Karaoğlu (eds.), *USBİK 2020, 3.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, Kayseri, 206-217.
- Hetto 2021 O. Hetto, *Sinop Balatlar Kilisesi Erken Bizans Dönemi Mozaiklerinin İkonografisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Hetto vd. 2022 O. Hetto - G. Köroğlu - N. Çorağan, "Sinop Balatlar Kilisesi'nden Refrigerium Konulu Mozaik Pano ve Bizans İkonografisindeki Yeri", *Art-Sanat* 17, 193-217.
- Hodne 2009 L. Hodne, "The Turtledove: a Symbol of Chastity and Sacrifice", *İKON* 2, 159-166.
- Kaplan 2017a N. Kaplan, *Bizans Dönemi Resimli Oktateukh El Yazması: Seraglio (Topkapı Sarayı G.İ.8)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kaplan 2017b N. Kaplan, "Resimli Kutsal Kitap (Hristiyan) El Yazmalarındaki Kurban Sahnelerine Genel Bir Bakış", *Kadim Akademi SBD* 1, 1, 125-137.
- Key 2020 F. Key, *Hristiyan Tasvir Sanatında İsa'nın Mabede Takdim Sahnesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Koçak 2003 Ö. Koçak, "Erken Sinop Yerleşmeleri", *Bulleten LXVII/250*, 697-723.
- Korucu Yağız 2019 F. Korucu Yağız, *Bizans Tasvir Sanatında Kurban Sahneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Köroğlu 2019 G. Köroğlu, "Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar", *Akdeniz Sanat /21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 13, 399-424.
- Köroğlu - Güngör 2015 G. Köroğlu - A. Güngör, "Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları", A. Tırıl - E. Sönmez - S. Özde (eds.), *Sinop İli Değerleri Sempozyumu*, Sinop, 47-55.
- Köroğlu - Tok 2018 G. Köroğlu - E. Tok, "Sinop Balatlar Kazısında Ortaya Çıkarılmaya Başlanan Erken Bizans Dönemi Döşeme Mozaikleriyle İlgili İlk Veriler", *JMR* 11, 121-135.
- Köroğlu vd. 2021 G. Köroğlu - Y. Yıldırım - G. Kan Şahin - O. Hetto, "Dünü ve Bugünüyle Balatlar Kilisesi Kazıları", E. Karaçar - D. Fırıncı (eds.), *Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu* 1, 75-86.
- Köroğlu 2023 G. Köroğlu, "Erken Bizans Döneminin Hilal Biçimli Kúpeleri Üzerindeki Refrigerium Sahneleri ve Diğer Tasvirler", O. Hetto (ed.), *Ülker Ardiçoğlu'na Armağan Müzeciliğe ve Kültüre Adanmış Bir Ömür Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Yazıları*, İstanbul, 163-184.
- Lewis - Llewellyn-Jones 2018 S. Lewis - L. Llewellyn-Jones, *The Culture of Animals in Antiquity A Sourcebook With Commentaries*, New York.
- Maguire 2002 H. Maguire, "Paradise Withdrawn", H. Maguire (ed.), *Byzantine Garden Culture*, Washington D.C., 23-35.
- Maguire 2012 H. Maguire, *Nectar And Illusion Nature In Byzantine Art And Literature*, Oxford.
- Mango 1972 C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, Englewood Cliffs, NJ.
- Martialis 2005 M. V. Martialis, *Epigramlar*, İstanbul.
- Oberhelman 2019 S. Oberhelman, *Bizans'ta Rüya Tabirnameleri*, İstanbul.
- Olgunlu 2010 A. Olgunlu, *Ana Tanrıçadan Mevlana'ya*, İstanbul.
- Piccirillo 1993 M. Piccirillo, *The Mosaics of Jordan, Amman-Jordan*.
- Shorr 1946 D. Shorr, "Iconographic Development of the Presentation in the Temple", *ArtB* 28, 1, 17-32.
- Spier 2014 J. Spier, "An Antique Magical Book Used For Making Sixth-Century Byzantine Amulets?", V. Dasen - J.-M. Spieser (eds.), *Les saviors magiques et leur communication de l'Antiquité à la Renaissance*, Florenz, 43-66.
- Stone 2000 M. Stone, *Tanırlar Kadınken*, İstanbul.
- Vries 1974 A. Vries, *Dictionary of Symbols and Imagery*, London.
- Walker 2002 A. Walker, "Myth and Magic in Early Byzantine Marriage Jewelry The Persistence of Pre-Christian Traditions", A. McClanan - K. Ros (eds.), *The Material Culture of Sex, Procreation and Marriage in Premodern Europe, Houndmills and New York*, 59-78.
- Werness 2006 H. Werness, *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art*, London-New York.
- Woods 2015 D. Woods, "The Byzantine Eagle Countermark: Creating a Pseudo-Consular Coinage under the Heraclii?", *GrRomByzSt* 55, 927-945.

